

ETYKA W SZKOLE – OD RELIGII DO EDUKACJI ETYCZNEJ I OBYWATELSKIEJ

Prezentowany Czytelnikom tematyczny numer czasopisma *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Philosophica. Ethica – Aesthetica – Practica* nosi tytuł „Etyka w szkole – od religii do edukacji etycznej i obywatelskiej” i zawiera teksty poświęcone nauczaniu etyki w Polsce i w Europie. Jest to zagadnienie, którego złożoności na ogół sobie nie uświadamiamy. Wymaga ono bowiem nie tylko znajomości prawa oświatowego, ale i także realiów kulturowo-obyczajowo-politycznych. Zebrane tutaj teksty przybliżają wybrane aspekty tych zagadnień.

W niektórych krajach europejskich, w tym także w Polsce, istnieje oddzielny przedmiot etyka czy też wychowanie moralne lub filozofia praktyczna. W krajach języków romańskich, takich jak uwzględniona w tym numerze Hiszpania, zajęcia z etyki realizowane są pod nazwą edukacji obywatelskiej. Przegląd doświadczeń europejskich pokazuje, że zainteresowanie edukacją etyczną w szkołach jest zjawiskiem o stosunkowo krótkiej tradycji, a to ze względu na fakt, iż w Europie – tradycyjnie – wychowanie moralne było w szkole cedowane na zajęcia z religii. Chodziło przy tym o przedmioty pomyślane jako katechizacja, czyli nauczanie skierowane do wiernych. Działo się tak z kilku powodów. Przede wszystkim, rozwój administracji państwowej i rozwijanie się szkolnictwa finansowanego z podatków zostało poprzedzone okresem, w którym szkoły prowadzone były przez kościoły różnych wyznań. Ponadto postępujący w nowożytności proces sekularyzacji stosunkowo późno przełożył się na zakwestionowanie obecności religii w szkołach. Wylomem było z pewnością powstanie laickiej szkoły republikańskiej w latach 80. XIX wieku we Francji. Jednak dopiero w połowie XX wieku możemy mówić o sytuacji, w której obecność zajęć z religii pomyślanych jako katechizacja przestała być powszechnie akceptowana lub przynajmniej niekwestionowana. Złożyły się na to następujące czynniki. Przede wszystkim jedną z postaci sekularyzacji kultury stała się prywatyzacja religii, a więc zjawisko opisane przez niemieckiego socjologa Thomasa Luckmanna jako sytuacja, w której osoby wierzące realizują

swoją potrzebę wiary czy duchowości z pominięciem instytucji, w tym kościołów. Ponadto zaczęła rosnąć liczba ludności deklarująca się jako indyferentna religijnie. Dodatkowo w wielu krajach europejskich skład wyznaniowy ludności stał się zbyt zróżnicowany, by obecność zajęć konfesyjnych w publicznej szkole pozostawała uzasadniona. Działo się tak początkowo z powodu postępowania procesu dekolonizacji i napływu pracowników z krajów innych niż europejskie w okresie powojennego boomu gospodarczego. Największą napływową grupę wyznaniową stanowili wyznawcy islamu, stąd przestało być zasadne założenie, że uczniowie powinni chodzić na zajęcia z religii w szkole w sytuacji, kiedy są to zajęcia z religii chrześcijańskiej.

Wobec zarysowanych tu krótko zmian można było wybrać kilka rozwiązań na styku edukacji i religii. Przede wszystkim same zajęcia z religii zaczęły ewoluować w stronę przedmiotów pomyślanych jako religioznawstwo czy wiedza o różnych wyznaniach. Można też było poprzestać na organizowaniu zajęć pomyślanych jako katechizacja obowiązkowa dla większości uczniów i pozostawić przedstawicieli niechrześcijańskich wyznań bez zajęć z religii w szkole. Jeszcze innym rozwiązaniem było uznanie szkoły za przestrzeń świecką i rezygnacja z prowadzenia oddzielnych zajęć z zakresu wychowania moralnego. Z czasem zaczęto jednak rozważać możliwość prowadzenia zajęć z etyki. Opracowanie projektu lekcji z etyki okazało się nie lada wyzwaniem dla każdego z krajów, który podjął się tego wysiłku. Warto jednak podkreślić w tym miejscu, że proces wprowadzania edukacji etycznej do szkół poszczególnych krajów europejskich stanowił odzwierciedlenie przemian zachodzących w społeczeństwach europejskich na wielu poziomach. Należy bowiem uwzględnić procesy przemiany kultury europejskiej i procesy sekularyzacji oraz przemiany społeczne i demograficzne zachodzące po 1945 roku.

Wprowadzenie zajęć z etyki do szkół oznacza szereg decyzji do podjęcia. Zacząć należy od kwestii organizacyjnych. Etyka najczęściej jest przedmiotem fakultatywnym, choć w krajach języków romańskich, gdzie realizowana jest w postaci edukacji obywatelskiej, ma charakter obligatoryjny. Poza określeniem ram prawnych funkcjonowania etyki w szkole wyzwaniem jest zapewnienie samej kadry do prowadzenia przedmiotu, na który często przeznaczona jest stosunkowo mała liczba godzin i stąd bywa nauczany przez nauczycieli innych przedmiotów. Kolejnym wyzwaniem jest podjęcie decyzji o treściach nauczania przewidzianych dla przedmiotu etyka. Zajęcia etyki mogą służyć przekazywaniu wiedzy, ale można też spodziewać się, że w ramach tego przedmiotu będzie się kształtować postawy, których określenie jest następnym zadaniem dla twórców podstaw programowych. Bazą programu nauczania etyki może być etyka filozoficzna, ale niewykluczone jest także uwzględnienie osiągnięć innych dyscyplin naukowych, takich jak na przykład socjologia lub psychologia. Etyka może też przybrać kształt edukacji obywatelskiej, gdzie za źródło wartości przyjmuje się tradycję praw człowieka, tak jak ma to miejsce w krajach języków

romańskich. Wprowadzenie zajęć z etyki stanowi też okazję do prowadzonej w przestrzeni publicznej dyskusji na temat wartości czy też zasad, które są uważane za podstawowe dla wszystkich członków społeczności, ale edukacja etyczna stale też zagrożona jest upolitycznieniem. O jej kształcie decydują nauczyciele, przedstawiciele świata naukowego i politycy, jasne jest więc, że ryzyko częstej i nadmiernej ingerencji zwłaszcza tych ostatnich jest permanentnym zagrożeniem w przypadku zajęć z etyki.

Zawarte w tym tomie teksty stanowią wyraz poszukiwań i dylematów, w których mogą się odnaleźć przedstawiciele różnych krajów. Cztery spośród pięciu tekstów zebranych w niniejszym tomie są rozszerzonymi wersjami referatów zaprezentowanych na dwóch konferencjach zorganizowanych w latach 2016 i 2017 przez Katedrę Etyki UŁ, a które poświęcone były edukacji etycznej w Polsce i w Europie. Pierwsza z nich odbyła się w dniach 27–28 maja 2016 roku i została zorganizowana pod hasłem „Ethical Education/ Ethische Bildung/ Edukacja etyczna”. Jej współorganizatorem było Międzynarodowe Stowarzyszenie Nauczycieli Filozofii (*Association Internationale des Professeurs de Philosophie* (AIPPh)), które powstało w 1964 roku w celu umożliwienia współpracy nauczycieli filozofii z różnych krajów. Uczestnicy konferencji zaprezentowali ogółem 28 referatów, 10 z nich zostało przedstawionych przez gości z Niemiec, Belgii, Holandii, Słowacji, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii. Druga z konferencji odbyła się 16 grudnia 2017 roku i została zorganizowana pod hasłem „Modele edukacji etycznej i kierunki ich rozwoju/ Models of moral education and their further development”. Była to także międzynarodowa konferencja z udziałem referentów z Hiszpanii, Portugalii i Finlandii. Spotkanie odbyło się w Warszawie, a jego organizatorem obok Katedry Etyki UŁ była Katedra Dydaktyki i Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego. W ramach tego spotkania zorganizowano warsztaty dydaktyczne dla nauczycieli, wygłoszone zostały wykłady gości zagranicznych oraz zaprezentowane zostały referaty nauczycieli etyki i wykładowców akademickich.

Te dwa spotkania licznego grona nauczycieli i naukowców zajmujących się edukacją etyczną uświadomiły ich uczestnikom, że wiele spośród problemów, z którymi spotykają się na co dzień, jest niezwykle podobnych pomimo faktu, że pochodzą oni z krajów o różnych tradycjach. Zwróciliśmy się do Autorów z prośbą o rozwinięcie ich wystąpień i przedstawienie wniosków, ufając że mogą okazać się inspirujące dla osób zainteresowanych nauczaniem etyki, reformowaniem programów nauczania, jak i osobistym rozwojem.

Tom otwiera artykuł prof. Joanny Madalińskiej-Michalak poświęcony polskim doświadczeniom w zakresie nauczania etyki („Etyka jako przedmiot nauczania w szkole w Polsce”). W tekście znajdują się szczegółowe informacje na temat regulacji prawnych dotyczących obecności etyki w szkole oraz rzeczywistej dostępności tego przedmiotu i obecności w szkołach w latach 2006–2015. Jest to okres, kiedy etyka z przedmiotu możliwego, obecnego jako

zagwarantowana w prawie alternatywa dla religii, staje się częścią szkolnej rzeczywistości, a to dzięki zainteresowaniu uczniów i ich rodziców oraz zaangażowaniu nauczycieli uczących najczęściej innych przedmiotów, którzy zdecydowali się na poprowadzenie zajęć z dodatkowego przedmiotu.

Kolejny tekst to artykuł prof. Davida Carra, emerytowanego wykładowcy z University of Edinburgh i badacza w Jubilee Centre for Character and Virtue w Birmingham. Autor zawarł w nim propozycję wykorzystania klasycznej tradycji filozoficznej, a konkretnie tradycji starożytnej etyki cnoty jako podstawy dla programu nauczania etyki. Artykuł jest jednocześnie głosem na rzecz obecności edukacji etycznej w szkołach, ponieważ w Wielkiej Brytanii zasadniczo nie ma obowiązkowych zajęć z etyki filozoficznej. Bez wątplenia za jedną z form edukacji etycznej w tym kraju można uznać edukację religijną (*Religious Education*), w której uwzględnia się refleksję nad wartościami wspólnymi różnym religiom. Warto dodać, że przedmiot ten ma charakter obligatoryjny, a to dzięki niekonfesyjnemu charakterowi tych zajęć, w programie których uwzględnia się także duchowość osób deklarujących się jako indyferentne religijnie bądź ateści. Warto dodać, że idea edukacji moralnej opartej na dziedzictwie etyki cnoty, która zawarta jest w tekście prof. Carra, stanowi element szerszego projektu, jakim jest działalność Jubilee Centre for Character and Virtues działającego przy Birmingham University. Cechą szkolnictwa w Wielkiej Brytanii jest duża autonomia poszczególnych centrów edukacyjnych i silna obecność sektora prywatnego przy stosunkowo niskiej, jak na warunki europejskie, ingerencji centralnych władz oświatowych w program nauczania poszczególnych szkół. Obecność edukacji etycznej w brytyjskich szkołach jest jedną z możliwych opcji i może wynikać z oddolnych inicjatyw podejmowanych w szkołach i inicjowanych przez środowiska akademickie. Przedstawiony w tomie artykuł jest wyrazem propagowanego przez Jubilee Centre programu edukacji moralnej w szkołach. Za inną formę edukacji etycznej w Wielkiej Brytanii można uznać przedmiot obywatelstwo (*Citizenship*), wprowadzony do programu kształcenia szkół państwowych w 2002 roku. Geneza wprowadzenia tego przedmiotu i jego kształt jest tematem artykułu Joanny Miksy zatytułowanego „Przedmiot obywatelstwo (*Citizenship*) jako forma edukacji etycznej w Wielkiej Brytanii”.

Autorem czwartego artykułu jest prof. Francisco Baciero Ruiz z Universidad de Salamanca, który przedmiotem swojego zainteresowania uczynił miejsce edukacji emocjonalnej, jaką można skutecznie realizować w ramach edukacji moralnej na lekcjach etyki. W tekście tym pojawia się pomysł wykorzystania wiedzy zaczerpniętej z psychologii na zajęciach z etyki, co jest jedną z możliwych, a zarazem bardzo interesujących dróg, jakimi można podążyć w projektowaniu programu tego przedmiotu, tradycyjnie zdominowanego przez treści zaczerpnięte z historii etyki jako dyscypliny filozoficznej.

Dopełnieniem artykułów są dwa teksty formułujące konkretne postulaty i opisujące konkretne metody. Pierwszy z nich to tekst „Edukacja obywatelska a miejsce religii w szkole. Obserwacje z perspektywy doświadczeń w Hiszpanii” autorstwa prof. Tomasa Domingo Moratalli (podówczas pracownika Universidad Complutense de Madrid, a obecnie wykładowcy Universidad Nacional de Educación a Distancia w Hiszpanii). Artykuł zawiera omówienie losów przedmiotu etyka w hiszpańskich szkołach od momentu wprowadzenia tego typu zajęć po śmierci generała Franco i upadku dyktatury aż do czasów wprowadzenia obowiązkowego przedmiotu edukacja obywatelska przez rząd José Rodrigueza Zapatero. Tekst ten jest niesłychanie pouczający, ponieważ daje wgląd w skalę trudności, jakie mogą towarzyszyć samemu procesowi wprowadzania edukacji etycznej do szkół, ze szczególnym uwzględnieniem roli polityków. Zawiera także jasno sformułowane postulaty zmian w podejściu etyki jako przedmiotu nauczania.

Autorką ostatniego tekstu tomu jest Natascha Kienstra, która aktualnie pracuje jako wykładowca w Tilburg University w Holandii. W artykule pod tytułem „Metody nauczania w edukacji etycznej w Holandii” autorka zadaje pytanie o powody, które składają się na skuteczność procesu dydaktycznego na lekcjach etyki. Wnioski przedstawione w tekście prof. Kienstry są zapisem jej doświadczeń i pracy w obszarze dydaktyki etyki. Za szczególnie ważne należy uznać zwrócenie uwagi na pracę i rolę samych nauczycieli etyki w procesie nauczania. W debatach na temat edukacji etycznej można znaleźć wiele głosów poświęconych celom i programowi nauczania etyki, cennym wydaje się być zatem zapoznanie się z wypowiedzią poświęconą samym nauczycielom.

Wszystkim Autorkom i Autorom pragnę podziękować za ich wkład i zaangażowanie oraz życzliwość, z jaką przyjęli zaproszenie do pracy nad niniejszym tomem. Mam nadzieję, że przedstawione materiały okażą się inspirujące i zachęcą Czytelników do udziału w dyskusji o przeszłości edukacji etycznej.

Joanna Miksa